

ДОПРИНОС СРПСКИХ ПРОСВЈЕТИТЕЉА НАСТАЈАЊУ САВРЕМЕНИХ КОНЦЕПЦИЈА ВАСПИТАЊА

Апстракт: Критичка анализа изворних текстова указује да је у Срба конституисана посебна концепција просвјетитељског васпитања. Васпитање српски просвјетитељи и педагози схватају у ширем контексту – у контексту просвјетљивања народа, а друштво представља основу (полазиште) за одређивање циља, задатака, садржаја, фактора и начина васпитања.

Просвјетитељске идеје из даље и ближе историјске прошлости, имале су утицаја и на реформе школства, покрете и правце нове школе. Своја полазишта налазили су у социјалдемократској идеологији, просвјетитељском покрету, експерименталној педагогији или песталоцијанској педагогији: обавезно и бесплатно школовање, опште образовање са наглашеним реалним садржајима, секуларизација школа, улога разума у интелектуалном васпитању, развоју рационалне компоненте у моралном васпитању, развоју индивидуалности личности. Ове, првенствено хуманистичко-просвјетитељске идеје, у својој основи имају дијете, личност или друштво. Као такве, утицале су на просвјетитељске концепције васпитања Доситеја Обрадовића, Васе Пелагића, Светозара Марковића.

Поред тога што су српски просвјетитељи и педагози утицали на настајање савремених концепција васпитања, значајан допринос имају и када је ријеч о концепцијама школе, концепцијама наставе, њеном унапређењу. Српски просвјетитељи и педагози били су претече идеја о десколаризацији школе и педагогизацији јавног мјења и осталих фактора едукације, доживотног образовања и учећег друштва, отвореној школи и алтернативним облицима образовања, усклађивању задатака, садржаја и начина наставног рада према захтјевима живота човјека и нашег друштва у свијету који се стално мијења.

Кључне ријечи: покрети и правци нове школе, просвјетитељске концепције васпитања и наставе, унапређење наставе, учеће друштво.

Увод

Идеје за које су се залагали српски просвјетитељи и педагози, везане су за „васпитање новог човјека за ново друштво“ (Бранковић 1996: 50).

* mile.ilic@ff.unibl.org

** tatjana.mihajlovic@ff.unibl.org

Њихова сазнања представљају нит која спаја и уједињује просвјетитељске идеје и дјелатност Светог Саве, Ћирила и Методија¹, Доситеја Обрадовића, Вука Стефановића Караџића, Васе Пелагића, али и реформатора и критичара школства, попут Ђорђа Натопшевића и Светозара Марковића, првог доктора педагошких наука у Срба, Војислава Бакића. Критичка анализа изворних текстова (списа, предавања и сл.), наведених српских стваралаца (на основу доступне литературе о њиховом стваралаштву), такође указује на чињеницу да се у Срба, као и неких европских народа, „конституисала посебна концепција васпитања“ (Ibidem). Многи од њих одређују је као просвјетитељску концепцију васпитања. Васпитање схватају у ширем контексту – у контексту просвјешћавања народа, а друштво представља основу за одређивање циља и задатака васпитања. Ова просвјетитељска концепција васпитања за полазиште узима дијете (личност) – васпитно-образовне активности планирају се и реализују са појединцем (индивидуумом), или друштво – сви аспекти васпитања објашњавају се искључиво друштвеним факторима, односно социјалним условима. Тако, за Доситеја Обрадовића, срећа и благостање појединца, али и друштва, зависи од васпитања и образовања; за Васу Пелагића, васпитање и образовање је свемоћно, мијења друштво и појединца; васпитање по схватању Светозара Марковића развија човјека свестрано, заједно са физичком, умном и моралном компонентом развоја личности.

Идући у историјску прошлост, можемо слободно рећи да просвјетитељска концепција васпитања своје коријене има још у деветом вијеку. Везана је за сложене и противрјечне друштвено-историјске услове тог времена који су изродили словенску азбуку (глаголицу) Ћирила и Методија, отварање првих школа, ширење идеја о просвјешћавању народа и васпитању дјеце и младих међу јужним Словенима. Света браћа су тада „запалила свјетилку, која је осталом српском народу показала пут којим треба ићи“ (Рајчевић 2013: 25). Дванаести и тринаести вијек препознатљив је по просвјетитељској дјелатности Светог Саве, ширењу писмености коју су започели Ћирило и Методије; његовом систему образовања свештеника и истицању улоге примјера у васпитању, самоизграђивању личности, васпитању које је припрема за живот у заједници. Црква, као организатор просвјете 16. и 17. вијека специфична је по манастирским, епископалним и парохијалним школама, самоучкој писмености, првим букварима, што такође указује на ширење просвјетитељских идеја тога времена, које су такође утицале на просвјетитељску концепцију васпитања, школе и наставе.

¹ И поред тога што су Ћирило и Методије, касније Климент и Наум, македонски просвјетитељи, својим идејама ширили су просвјетне и васпитне идеје у јужним словенским земљама, настављене у средњем вијеку заједно са Светим Савом и његовим просвјетитељским радом. Њихови доприноси изузетно су значајни за развој концепције просвјетитељског васпитања, за стварање идеје и услова оснивања школа и унапређивања институционалног образовања.

Извори, елементи и вриједности просвјетитељске концепције васпитања

Просвјетитељске идеје из даље и ближе историјске прошлости, допринијеле су стварању својеврсне концепције васпитања, а имале су утицаја и на реформе школства, покрете и правце *нове школе*, деветнаестог и двадесетог вијека. Тако, велики значај за развој просвјетитељских идеја Обрадовића, Миријевског, Караџића, има хуманистичко-просвјетитељски покрет 18. и почетком 19. вијека који је истицао: обавезно и бесплатно школовање, опште образовање са наглашеним реалним садржајима, секуларизацију школа, улогу разума у интелектуалном васпитању, развој рационалне компоненте у моралном васпитању, поштовање индивидуалности личности, велику улогу примјера у мијењању друштвене заједнице, али и васпитању појединца. Ове основне хуманистичко-просвјетитељске идеје утицале су на просвјетитељске концепције васпитања (циљеве, садржаје, методе васпитног дјеловања) Доситеја Обрадовића, Васа Пелагића, Светозара Марковића (васпитање младости је ствар *најнужнија и најполезнија на свијету*; васпитање и образовање – наука је пут и истинско средство који могу донијети промјене у друштву).

Док су класици њемачке педагогије, посебно Песталоци, имали утицаја на педагошки и просвјетитељски рад Ђорђа Натошевића, Јована Миодраговића, али и Војислава Младеновића. Светозар Марковић и Васа Пелагић, касније Јован Миодраговић, своје основе педагошких сазнања налазе у социјалдемократској педагогији². Школа рада³, везује се за педагошки, просвјетни и организационо-школски рад Сретена Аџића, те педагошке погледе Јована Миодраговића.

У идеологији социјалдемократског покрета, хуманистичко-просвјетитељског покрета, школе рада, српски просвјетитељи и педагози (поред просвјетитељских идеја из даље историјске прошлости), налазили су своја изворишта концепција васпитања, као што су: вјера у моћ разума, образовања и просвијећености; васпитање је најзначајније средство мијењања људи и друштва; примјена радног принципа у васпитању и образовању.

² Сви социјалдемократи су критиковали класну школу. Залагали се за народну школу која ће једнако бити доступна и обавезна за све. Та школа треба да буде јавна, обавезна и бесплатна. Исто тако народна школа треба да буде лаичка. Захтијевали су да држава онемогући утицај цркве на школу и васпитање. Такву школу сматрали су слободном школом и за њу су се залагали (Поткоњак 2003: 73–74).

³ Георг Кершенштајнер (Georg Kerschensntainer) сматра се идеологом педагогије радне школе и главним представником овог педагошког правца. Његова пажња била је усмјерена на увођење ручног рада у школе, на формирање *употребљивог грађанина*, који је оспособљен за неки позив, као и да се ручним радом човјек дисциплинује (Сенић, Petrović, 2012: 136–137).

Табела 1: Ширење просвјетитељских идеја у историјским епохама

Временски интервал	Просвјетитељске идеје и остварења
6–8 вијек	– рабош (црте и резе) и други мнемотехнички или магијски знакови за писање
9–10 вијек	– појава глаголице (словенска азбука), – писање првих књига, превођење књига
11. вијек	– систем образовања свештеника (три нивоа: основно описмењавање, виши ниво у епископском сједишту и највиши ниво у архиепископском сједишту Жичи), – ширење писмености, – просвјетитељски рад Светог Саве: васпитање и образовање – припрема за живот; ученост – идеал коме треба тежити; самоизграђивање, улога примјера у васпитању; дидактичко-методичка упутства како држати псалтир
12, 13, 14, 15. вијек	– црква – организатор просвјете и школства (манастирске, епископалне, парохијалне школе) – елементарно образовање, – дворске школе (систем васпитања свјетовних феудалаца) – војничко-тјелесно васпитање, – приватне школе – елементарно образовање + савладавање разних вјештина, – појава првих буквара,
16, 17. вијек	– црквена аутономија (16. вијек) – интензивније организовање школског и просвјетног рада по манастирима, – учи се писменост из србуља (школских књига), – самоучка писменост,
18. вијек	– утицај хуманистичко-просвјетитељског покрета – поред црквених, отварају се и свјетовне школе, – реформе школства (тривијалне, главне и нормалне школе), Фелбигерова реформа школства = <i>законска основа</i> (општи школски закон + законска акта), – реформа српског школства Теодора Јанковића Миријевског, – <i>Ручна књига</i> – први уџбеник за учитеље,

19. и прва половина 20. вијека	<ul style="list-style-type: none">– реформе школства, инспекцијски /визитаторски рад,– народне школе (ниже и више),– увођење предметне наставе,– <i>Велика школа</i> – претеча развоја универзитета,– развој просвјете зависи од политичких, стратешких и економских циљева,– културно-просвјетни напредак (покретње часописа, рад културно-умјетничких друштава, културно-просвјетне установе(Матица српска, Академија наука, Народни музеј, Позориште, Државна штампарија...),– педагошки правци и покрети крајем 19. и почетком 20. вијека и утицај на стваралачки рад српских просвјетитеља
--------------------------------	---

Концепције васпитања српских педагога и просвјетитеља нису се заснивале на тадашњој педагошкој стварности српског народа, али су ипак представљале „епохалан напредак за српску педагогију, школу и васпитање“ (Ibidem). Наведени српски ствараоци, попут европских, нису заговарали кохерентну теорију новог васпитања, нити посебан модел за практично извођење васпитања и наставе (попут Јена-плана, Валдорфске школе или манхајмског система наставе). Они су у својим предавањима, објављеним текстовима или радовима износили педагошке идеје које нису шире образлагали, често чак ни термилошки одређивали. Ипак захваљујући томе, допринијели су васпитању новог човјека, за ново друштво. Тако су основне идеје о васпитању и његовом циљу биле често комплементарне: васпитање је припрема за живот (Свети Сава); тежња за савршенством; хармонија душе и тијела (Доситеј Обрадовић); циљ васпитања заснива се на природи човјековој; циљ васпитања је свестрано или хармонијско развијање човјека (Јован Миодраговић).

Важно је такође указати на то да српски педагози нису систематизовали своја сазнања, нити правили синтезу потребну за посебну концепцију васпитања коју су имали многи европски педагози (Коменски, Песталоци, Хербарт...). Били су то одвојени приступи педагошком стваралаштву (биографије, преглед радова и дјелатности, често дескрипција педагошких идеја, понегдје критички осврт). Заправо, они су указали само на начелне поставке васпитања. То је разлог што се у националној историји педагогије често одвојено проучавају српски просвјетитељи и педагози попут Доситеја

Обрадовића, Васе Пелагића, Светозара Марковића или Војислава Бакића. Нажалост, овако појединачан, одвојен приступ педагошком стваралаштву није допринио „валоризацији оних синтетичких одредница васпитања тог времена које би проширивале сазнања о реалним думетима концепције/а васпитања српских просвјетитеља и педагога“ (Ibidem: 51).

Ипак, захваљујући футуролошкој визији, многи педагошки погледи српских стваралаца на васпитање нису изгубили на својој актуелности ни данас. Занимљива су њихова схватања педагогије, њеног предмета проучавања, појма и циља васпитања, основних компоненти васпитања, као и сличности у одредницама, које чине основу концепција васпитања.

Педагогија – наука или вјештина у схватањима српских просвјетитеља

Појам педагогије настао је у античкој Грчкој; касније је Хербарт утемељио нормативну педагогију, која се до 19. вијека на универзитетима изучавала у склопу филозофије (примијењена филозофија). Нажалост, за српске просвјетитеље и педагоге (19. вијека), педагогија се није конституисала као самостална наука, јер нису разрађивали фундаментала питања педагошке теорије, нити конститутивне компоненте педагошке науке. То је разлог што појам педагогије различито одређују (дефинишу), и при томе исказују своје недоследности и непрецизности.

Светозар Марковић појам педагогије у једном случају сужава само на организацију школе и школског система, у другом, као науку о образовању, а затим је назива педагогијом разума. Војислав Бакић није досљедан у коришћењу појмова који одређују педагогију као науку. Поред појма васпитање, у дефинисању педагогије користи и појмове образовање и усавршавање, али са непрецизним значењем. За Бакића (1897), педагогика је наука о вјештини васпитања. Непрецизност и недоследност исказује и Јован Миодраговић. Педагогија је наука или вјештина „нека каже ко како хоће“ (Миодраговић 1891: 94). Позивајући се на одређење педагогије у иностранству, Васа Пелагић наводи шире значење педагогије. У наставничком свијету „зна се да наукама о васпитању и обучавању бави педагогија“ (Пелагић 1953: 164).

У својим одређењима појма педагогије, наши просвјетитељи и педагози указују и на сам предмет изучавања педагогије. За Светозара Марковића природа човјека и услови од којих зависи његов физички, умни и морални развој; затим познавање природе рада и захтјева које поставља једно друштво, социјални услови; техничка средства, практичне методе

за предавање појединих наставних предмета, рационално учење разних предмета – чини науку и њен предмет проучавања – педагогију. За Јована Миодраговића предмет изучавања педагогије је изучавање педагошких законитости васпитно-образовног процеса, док се Ваца Пелагић залаже да предмет педагогије буде у функцији развијања новог васпитања.

Такође, када је ријеч о педагогији и њеном односу са другим наукама, српски просвјетитељи и педагози су разматрали педагогију у систему наука „више-мање само у контексту других проблема, зависних од осталих научних области“ (Недовић 1981: 88–89). Већина њих констатује да су све везе педагогије наспрам других наука могуће и имају неко формално покриће, иако практично и стварно, то повезивање нема значаја.

Хуманистичка димензија просвјетитељског васпитања

У тумачењу појма васпитања, српски просвјетитељи и педагози указали су на његову хуманистичку димензију, на педагошки оптимизам, али и на неке од основних одредница, попут интенционалности и друштвено-историјске условљености васпитања, те васпитања које има класни, бескласни сталешки карактер.

Свети Сава васпитање и образовање схвата као припрему за живот. Уважава морална начела, јединство моралног и интелектуалног васпитања. Морално васпитање је могуће ако човјек посједује свијест о свом знању. За Доситеја Обрадовића васпитање је тежња за савршенством. У циљу васпитања истиче основну мисао просвјетитеља – васпитање треба створити услове за срећан живот, како појединца, тако и цјелокупног друштва (Хераклитова еудаимонија, Русоова срећа, Лајбниц-Волфова престабилна хармонија). Доситејевом циљу васпитања којим се постиже хармонија (савршенство) душе и тијела доприносе компоненте васпитања (физичко, умно, морално, радно и естетско васпитање), заједно са задацима, садржајима, методама, облицима и начелима васпитања.

Светозар Марковић у циљ живота уграђује потребу самоактивитета и вриједности властитог рада. Наглашава да „човјек својим радом добија све услове за свестрани развитак – то је очевидно права циљ сваког човјека“ (Марковић 1965: 75). У одређењу појма васпитања, Војислав Бакић указује да је то специфичан процес, али и посебна друштвена дјелатност. Схвата сву комплексност циља васпитања у коме је узвишен циљ моралност. Циљ васпитања темељи се на природи човјековој, на којој је заснован и морал. Природно и тјелесно за Бакића су тијесно повезани, као што је повезано лично и друштвено. За Јована Миодраговића (1912), васпитање је једна

од највећих дужности према породици, али и свом народу. Васпитање утиче на свестран човјеков развој, тако што отклања све штетне утицаје и потпомаже човјеков развој преношењем добрих утицаја. Сретен Ацић васпитање дефинише као утицање одраслих на развој васпитаника у циљу јачања његових добрих тјелесних и друштвених особина, оних које су нужне за живот. Значај и функцију васпитања Вићентије Ракић заснива на потребама индивидуалног и друштвеног развоја. Васпитање је тијесно повезано са животном заједницом, то је процес којим се, путем усмјеравања и самоусмјеравања изграђује личност са свим позитивним карактеристикама, сматра Војислав Младеновић (1932).

У наведеним схватањима појма васпитања, али и његовог циља, просвјетитељи и педагози користе педагошки недовољно прецизне термине (специфичан процес, усмјерава се развој личности, њених компоненти – савршенство душе и тијела...). Јављају се нејасноће око смисла и могућности остваривања тако дефинисаних идеала развоја личности (хармонија душе и тијела, моралност, свестраност). У тако „различитим одређењима циља живота изражене су три основне димензије – хедонистичка, социјална и морална“ (Бранковић 1996: 56).

Табела 2: Димензије циља васпитања у дјелима српских просвјетитеља

Димензије циља васпитања	Циљ васпитања
хедонистичка	– хармонија душе и тијела, тежња за еудаимонијом (Доситеј Обрадовић)
социјална	– својим радом човјек добија све услове за свој свестрани развитак (Светозар Марковић) – једна од највећих дужности према породици (Доситеј Обрадовић) – утицање одраслих на развој васпитаника (Сретен Ацић) – заснива се на потребама које су у функцији индивидуалног и друштвеног развоја (Вићентије Ракић) – усмјеравањем и самоусмјеравањем изграђује се личност са свим позитивним карактеристикама (Војислав Младеновић)
морална	– циљ васпитања је моралност (Војислав Бакић) – развијање одређених врлина (Васа Пелагић)

Поред хедонистичке, социјалне и моралне димензије циља васпитања, српски просвјетитељи уочавају везу васпитања са животом. Тако је за већину њих доминантна социјална и персонална димензија васпитања: сопственим радом човјек добија све услове за свестран развој, што опет води материјалном благостању. Доситеј Обрадовић истиче да је сваки човјек „дужан к истом концу сва своја захтијевања, док је год жив, управљати“ (Обрадовић 1911: 13). Светозар Марковић у циљ живота уграђује потребу самоактивности и вриједности властитог рада, „човјек својим радом добија све услове за свој свестран развитак – то је очевидно права циљ сваког човјека“ (Марковић 1965: 27). Војислав Бакић (1897) истиче да морална димензија води изграђивању личности са свим позитивним карактеристикама (попут поштења, слободе, правичности, доброте).

У свом тумачењу појма васпитања и његовог циља, просвјетитељи и педагози „први постављају свестран развитак личности, као основни циљ васпитања“ (Ibidem: 28). За Светозара Марковића, Васу Пелагића, Доситеја Обрадовића, појам свестраности у одређивању циља васпитања везан је за лично и друштвено *согласје* Обрадовића, или Пелагићеву потребу развијања одређених човјекских врлина, или страна личности Марковића.

За наше педагошке ствараоце васпитање има одређена обиљежја. Развијало се кроз историју, пратило је развој друштва, повезивало нараштаје (генерације), преносило цивилизацијске вриједности (друштвено-историјска категорија). Једно од његових обиљежја је и интенционалност. Њоме су изражавали намјерност васпитања (Ђорђе Натошевић, Васа Пелагић, Светозар Марковић...) у основној, средњој (полугимназији) и Великој школи; жељу да циљеви и задаци васпитања буду условљени потребама тадашњег друштва; да се школе усмјере на припремање специјалиста за правне, административне или финансијске науке, за производни рад (Сретен Ацић, Јован Миодраговић, Васа Пелагић...). Затим васпитање, које је имало класни, бескласни и сталешки карактер: замисао Натошевића да својом реформом школства сва дјеца имају право на образовање; Светозар Марковић, Васа Пелагић залажу се за једнакост, равноправност образовање дјеце свих сталеза, али и образовање и васпитање женске дјеце; Јован Миодраговић у том контексту истиче начело обавезне наставе и начело народности.

Функционална повезаност компоненти васпитања у дјелима српских просвјетитеља

Васпитање, као комплексан процес, могуће је, према схватањима српских просвјетитеља и педагога, условно подијелити на неколико компоненти васпитања или страна развоја личности. Компоненте васпитног

процеса функционално су повезане и чине цјелину моралног и интелектуалног васпитања за просвјетитеља Светог Саву. Доситеј Обрадовић критикује једностраност и неприхватљивост схватања према којима човјек треба да живи само за душу или само за тијело. Између ове двије стране личности за њега постоји функционална повезаност (согласје, јединство), те тако однос тијела и душе одређује тврдњом „лијеп ум у лијепом тијелу“ (Обрадовић 1911: 430). Повезаност тијела и душе Обрадовић је разрађивао на основу задатака умног и моралног васпитања.

Ђорђе Натошевић сагледава личност васпитаника и сложеност неопходних утицаја, с обзиром на доприносе формирању комплетног човјека. По узору на Русоа, сматра да је прво старање за дјецу њихово здравље и тјелесна снага, а затим су основа душевне снаге васпитаника. Као и Натошевић, Марковић напушта дуалистички приступ развоју личности. Сматра да васпитање развија човјека свестрано, односно сва његова својства „сакупљају се у три главне групе – физичко, умно и морално“ (Марковић 1949: 118). За Марковића, ова повезаност компоненти васпитања „није механичка, већ интегративна“ (Бранковић 1996: 58), кроз коју настаје јединствена цјелина у развоју човјека. Компоненте су повезане, често се не могу одвојити једна од друге.

Поред узајамности и повезаности у развоју физичких и умних страна, Пелагић је тој релацији *додао* и вриједносне димензије, указао да једно без другог не вриједи, „као што не вриједи храна без воде и соли, и вода и со без хране“ (Пелагић 1953: 70). Схватајући сву комплексност циља васпитања (узвишен циљ моралност), Војислав Бакић из општег циља дедукује посебне циљеве, по компонентама васпитања. Тако дефинише циљеве моралног, интелектуалног, естетског, радног и физичког васпитања.

Под утицајем Русоа, Војислав Младеновић један је од наших првих педагога који уочава и одлучно заступа значај физичког васпитања, али често мијења свој став о улози интелектуалног васпитања у развоју личности. Поред физичког и интелектуалног васпитања, залаже се за морално, естетско, техничко и радно васпитање. Сретен Аџић наглашава компоненте васпитања попут физичког, моралног, радног, интелектуалног и естетског. У схватању интелектуалног васпитања полази од израженог педагошког оптимизма.

Под утицајем европске концепције васпитања, Светозар Марковић је постављао и захтјеве за увођење рада (као важне компоненте васпитања), у образовни процес, како би се народу дали не само образовани људи, већ и образовани радници. Васа Пелагић своју концепцију радног васпитања своди на ручни рад, као наставни предмет. Акцент ставља на повезивање рада са науком, али више указује на узајамност и повезаност умног и физичког, него умног и моралног васпитања. Сретен Аџић радно васпитање

одваја од техничког. Радно васпитање, по узору на Песталоција, касније Кершенштајнера, за Ацића представља посебан процес којим се личност васпитава и образује за рад путем рада.

У педагошким идејама и дјелатности српских педагога и просвјетитеља уочавају се разлике и супротности у схватању педагогије, васпитања, компоненти васпитања, али и разлика које сједињују компоненте или стране развоја личности. Одреднице основних идеја на које указују наши педагошки ствараоци о васпитању представљају важне карактеристике концепција васпитања. Те концепције често имају пренаглашену друштвену димензију циља васпитања (друштвена заједница, карактер људског рада, друштвена традиција, развијеност педагошке науке...), у односу на персоналистичку димензију циља васпитања (потребе, интереси, жеље, амбиције самих васпитаника). Погледи просвјетитеља и педагога о основним проблемима васпитања не представљају оригинална практична, или теоријска рјешења, али су биле новине у педагогији и васпитању на нашим просторима. Својим идејама, које су настале под снажним утицајем европских педагога, филозофских праваца и педагошких покрета, представљају изворе како за настајање савремених концепција васпитања, тако и српске научне мисли.

Унапређење наставе у визијама српских просвјетитеља

Поред тога што су својим идејама утицали на настајање савремених концепција васпитања, српски просвјетитељи и педагози значајан допринос дају и када је ријеч о концепцијама школе, концепцијама наставе и њеном унапређењу. Посебно значајне прилоге побољшању наставе, наставне праксе и успону дидактичке мисли дали су просвјетитељи (Доситеј Обрадовић, Вук Стефановић Караџић, Светозар Марковић, Васа Пелагић...), реформатори школства (Теодор Јанковић Миријевски, Ђорђе Натошевић...) и многи други револуционари, трибуни и народни учитељи. Дјела истакнутих српских педагошких ствараоца, поред ограничења, дидактичких странпутица и недослиједности садрже „крупне позитивне едуколошке заокрете и футуролошко-дидактичке искорак“ (Илић 1996: 65). То је разлог што су њихова дјела изворишта објективније идентификације трајније вриједних доприноса унапређењу наставе. Ови доприноси остварени су у оквиру два комплекса, и то:

1. „критичком, који садржи радикалну критику схоластичких и традиционалистичких (ондашњих и још увијек неискоријењених) обиљежја наставе и школског учења, и
2. стваралачком или творачком, у оквиру ког су створане нове

теоријске основе, вриједносне поставке, дидактичке концепције и пројекције преображене јавне наставе и рационалнијег образовања у Пелагићевој народној школи“ (Ibidem: 66).

Аргументована критика схоластичких, традиционалних, застарјелих, неефикасних обиљежја наставе и школског учења експлицирана је у публикацијама просвјетитеља, посебно Васе Пелагића и Светозара Марковића, реформатора Ђорђа Натошевића. Личним искуством, непосредним увидом и анализом извјештаја наставника и бивших ученика, српски ствараоци установили су да у тадашњој настави доминатну улогу имају:

- програми преоптерећени некорисним садржајима, догмама, заблудама, предрасудама, неистинама,
- учење напамет (наизуст) и без разумијевања,
- одсуство ученичког критичког расуђивања,
- задавање *одавде-довде* (Пелагић 1953),
- ученикова подређеност наставнику,
- деспотизам, физичко кажњавање и омаловажавање ученика,
- недостатак и недовољна стручно-педагошка оспособљеност учитеља,
- формализам и вербализам у ученичком знању, брзо заборављање механички наученог садржаја,
- лицемјерство, преваре, мржња према наставнику, бјежање са наставе (Илић 1996).

„Поред негативних обиљежја наставе у основној школи које је дао Пелагић, ту је и Марковићезапажање о средњошколској и универзитетској (тадашњој високошколској) настави. Аргументовано, Марковић указује на промашеност система гимназијског образовања гдје су „царовали класицизам и схоластика у потпуној својој сили“ (Марковић 1960: 40). он констатује да школе и универзитет не развијају *љубопитство за знањем*, нити ум ђака/студената, већ их тјера да уче гомилу ријечи, којима не знају смисао. Није било дискурса ђака/студената и наставника/професора; ученици су бјежали са наставе, добијали слабе оцјене, укорје, казне, батине – стварало се непријатељство и неповјерење између њих. Пратеће појаве су улагивање, ласкање, подвале, оговарање, омаловажавање ђака/студената од стране наставника/професора.

Табела 3: Нестимулативна обиљежја наставе апострофирана у дјелима српских просвјетитеља

Фактори наставе	Нестимулативна обиљежја
Наставни садржаји	<ul style="list-style-type: none">– да се избеаце непотребни садржаји (житије светаца, династија...),– сувише фактографије и историцизма,– реалигијско-догматски садржаји,– материјална стварност – објашњава се на два супротна начина: теистички и материјалистички
Наставник	<ul style="list-style-type: none">– физички кажњава ученике,– омаловажава (пријети, вербално арогантан),– присиљава (тјера) ученике да уче гомилу ријечи напамет (<i>одавле-довле</i>),– диктира учене садржаје,– ослања се на свој ауторитет, ствара страхопоштовање, спутава, фрустрира ученике
Ученик	<ul style="list-style-type: none">– подређен ауторитету,– исказује мржњу према учитељу, наставнику, професору,– механички усваја садржаје (<i>одавле-довле</i>),– осјећа одбојност према школи, бјежи са часова, неповјерљив,– подређен прималац информација...

Српски просвјетитељи, педагози и реформатори школства учили су и истакли „развијно нестимулативне активности ученика у настави, заједно са наставним садржајима, као и дехуманизирајуће и недемократске односе у њој“ (Илић 1996: 68). Ово заправо говори о актуелности њихових критичких текстова, с обзиром на то да школа и настава њиховог времена не испуњавају своје образовне (материјалне), развијне (функционалне, формативне) и васпитне задатке; не одговарају „истинском подмиривању животних потреба човјека и народа“ (Пелагић 1953б: 110). Сходно томе, Васа Пелагић је истакао приоритетан задатак измјене функције школе и наставе, с обзиром на крупне друштвено-економске, научне, техничко-технолошке, етичко-вриједносне, културолошке и уопште цивилизацијске промјене. Оне су, не само за њега, већ и за остале српске педагоге, изазвале изимијењене и сасвим нове потребе индивидуе и друштва.

Наглашавајући обимност наставног градива, наши педагози, посебно просвјетитељи, идентификовали су у њему непотребне садржаје (житије светаца, историју династија...), фаворизоване предмете (мртве језике – латински, грчки, старословенски), затим предмете заступљене малим бројем часова (српски језик, историја...), те оштро критиковали овакво стање у школству. Захтијевали су да се слабости отклоне, посебно када је ријеч о тадашњој Карловачкој гимназији; потреби да се ова школа претвори у реалну школу, како би одговарала народним захтјевима и духу тадашњег времена (Миријевски и његов *Статут за народне школе*; Обрадовић и обавезни предмети у Великој школи).

Доприноси српских просвјетитеља преображају наставе и модернизацији образовања

Растеређивање наставних програма сувишне фактографије и историцизма, а уношење нових садржаја, чије ће усвајање бити, по схватању Доситеја Обрадовића, на *ползу* појединцу, „једна је од кључних претпоставки модернизације наставе данас“ (Илић 1996: 69). Преображају и модернизацији наставе допринијело је и ослобађање наставе од религије, односно оснивање грађанске школе и утемељење свјетовне наставе на матерњем језику. Тиме су створене и трајне културно-цивилизацијске и педагошко-дидактичке тековине, потпомогнуте Вуковом реформом језика и фонетског правописа, Доситејевим штампањем књига на матерњем језику. Тако је испуњена једна од фундаменталних претпоставки – извођење свјетовне наставе; до изражаја долазе наставни садржаји хуманистичких предмета и природних наука, рађа се нова свјетлост (*age des lumieres*) у процесу сазнања.

Слика 1: Елементи који доприносе стваралачком преображају наставе

Стваралачком доприносу преображају наставе и модернизацији образовања, допринијели су и захтјеви српских педагога (посебно просвјетитеља, реформатора), за обавезним основним образовањем све дорасле дјеце из свих друштвених слојева и заједничким похађањем наставе оба пола. Такође, српски педагози и просвјетитељи су „идејне претече“ (Ibidem: 71) доживотног образовања (Доситејево доживотно самоучење, самоваспитање), перманентног индивидуалног усавршавања (*Учитељске семинарије* Миријевског; *Ручна књига* – његов први дидактичко-методички уџбеник за учитеље; *Кратко упутство за србске народне учитеље*, Натошевића; *Норма*, прва установа за образовање учитеља, захваљујући Авраму Мразовићу, 1778. године); затим народног културно-просвјетног уздизања, повезивања школе са околином, оспособљавања ученика за рад и живот.

Заговорници су и идеје радне школе, коју су и практично остваривали. Многи српски педагошки ствараоци прихватили су покушаје у развијенијем свијету да се организује скупна настава, цјеловита настава, школа по мјери ученика, активна школа, школа живота. Појединци, попут Васе Пелагића, захтијевали су укидање школа у којима се учи *артијашки* (из књига); инсистирали на учењем друштву. Били су зачетници алтернативних облика образовања и присталице различитих покрета нове школе (школе рада, активне школе) али и први креатори просвјетне политике, организатори и реформатори свјетовног школства (попут Фелбигеровог закона који је послужио Миријевском да осавремени српско школство; реформа основних школа Натошевића...).

Српски педагози су оснивачи и руководиоци првих грађанских, средњих и великих (садашњих виших и високих школа). То им је омогућило да непосредније утичу на обезбјеђивање повољнијих услова за побољшање наставне праксе. Значајни су и њихови приједлози (Обрадовић, Пелагић, Ацић), који се односе на побољшање материјално-техничких услова наставе, посебно изградња и опремање школских објеката и уређење школске околине, попут Ацића и његове пољске учионице; Пелагића и удешавања школе, учионица, пратећих објеката, игралишта, школског врта...

Занимљива су и њихова схватања о факторима наставе (посебно што су указали на нестимулативне факторе), који се у суштини не разликују од савремених дидактичких становишта. Указују на непосредне факторе (наставници и ђаци) и посредне (управници школа, општина, родитељи...). Њихове дидактичке идеје о избору наставних предмета и односу броја часова којим су заступљени (обим и структура образовања), биле су напредне за то вријеме. Ако се томе додају и релевантни садржаји попут науке, умјетности, земљорадње, трговине, закона, правде – представљали су широк обим

образовања, који се могао довести у питање из угла данашњих друштвених и индивидуалних образовних потреба.

Наши педагози, реформатори школства, просвјетитељи, испољавали су „педагошку инвентивност и дидактичку темељитост у одређивању смисла, функције и општих задатака наставе и образовања“ (Ibidem: 73). Према Доситеју, основна интенција образовања је да се тјелесне снаге развијају, нарави украшавају, просвјећују и срце облагорођује. Васа Пелагић истиче да је циљ васпитања и учења, школе и науке, да се учине „свјесним, честитим, разумним, човјечним, корисним и срећним човјек и народ, људи и човјечанство“ (Пелагић 1953б: 160); да у настави до изражаја мора доћи оно што човјека учи како ће да буде „здрав, вриједан, бистар, свјестан, да буде у добром стању, то јест економски задовољан и напредан, солидаран са свим праведним и вриједним људима и народима“ (Ibidem: 128). Сходно томе, настава за њих развија слободоумље, правичност, радиност, човјекољубље, истинољубивост, смисао за живот са другим народима – доприноси да ученици схватају живот као примарну вриједност.

У новој настави, за Васу Пелагића, и наставници ће ефикасније дјеловати, с обзиром на то да се њихова улога мијења. Наставник не смије бити „наметач, гонилац, сатирач, насилник“ (Пелагић 1953а: 33), већ пријатан, драг „као благ дан“ (Ibidem: 34). Мијења се и позиција ученика у настави. Умјесто подређеног примаоца информација, извршиоца наставникових налога и бића изложеног немилосрдној тортури, ученик треба што чешће да је у функцији слободног и активног учесника у настави који пита, критички мисли и свестрано се разија уз наставникову подршку и стручно-педагошко усмјеравање.

Српски педагози просвјетитељи оштро су се противили физичком кажњавању ученика, диктирању у настави, механичком запамћивању, репродуковању садржаја које ученик не разумије. Предлагали су примјену јасног и подстицајног усменог предавања, дијалогске методе хеуристичког типа, методе практичних радова и посматрања у природи. Инсистирали су да се метода срицања у потпуности замијени новом рационалнијом и ефикаснијом гласовном методом (Миријевски је указао на слобости методе срицања, касније те исте проблеме истиче и Караџић; Натошевић акценат ставља на најсавременији начин учења читања и писања – аналитичко-синтетичку гласовну методу).

Закључак

На основу реченог, можемо закључити да се у Срба конституисала посебна концепција васпитања, коју одређују као просвјетитељску концепцију. Васпитање српски просвјетитељи и педагози схватају у ширем контексту – у контексту просвјетивања народа, а друштво представља полазиште за одређивање циља и задатака васпитања.

Просвјетитељске идеје из даље и ближе историјске прошлости, имале су утицаја и на реформе школства, покрете и правце *нове школе*. Своја полазишта налазили су у хуманистичко-просвјетитељском покрету, социјалдемократској идеологији, експерименталној педагогији или песталоцијанској педагогији. Такве идеје су: обавезно и бесплатно школовање, опште образовање са наглашеним реалним садржајима, секуларизација школа, улога разума у интелектуалном васпитању, развој рационалне компоненте у моралном васпитању, развој индивидуалности личности. Ове, првенствено хуманистичко-просвјетитељске идеје, у својој основи имају дијете, личност или друштво. Као такве, утицале су на просвјетитељске концепције васпитања Доситеја Обрадовића, Васе Пелагића, Светозара Марковића.

Српски просвјетитељи, реформатори школа и школства, педагози, били су претече идеја о десколаризацији школе и педагогизацији јавног мјења и осталих фактора едукације, доживотног образовања и учећег друштва, отвореној школи и алтернативним облицима образовања, усклађивању задатака садржаја и начина наставног рада према захтјевима живота човјека и друштву у свијету који се стално мијења.

Литература

- Бакић 1897: В. Бакић, *Опита педагогика*, Београд: Државна штампарија.
- Бранковић 1996: Д. Бранковић, „Домети концепције васпитања српских просвјетитеља. Бања Лука”: *Наша школа* 1–2, 50–63.
- Илић 1966: М. Илић, „Допринос српских просвјетитеља унапређивању наставе” Бања Лука: *Наша школа* 1–2, 65–79.
- Марковић 1949: С. Марковић, *Одабрани листови*, Београд: Ново поколење.
- Марковић 1960: С. Марковић, *Сабраби списи I*, Београд: Култура.
- Миодраговић 1891: Ј. Миодраговић, *О преуређењу учитељских школа у нас*, Београд: Наставник.
- Миодраговић 1912б: Ј. Миодраговић, *Критички поглед на одгој порода*, Београд: Светлост.

- Младеновић 1932: В. Младеновић, *Основи науке о васпитању* (II издање), Београд: Геца Кон.
- Недовић 1981: В. Недовић, *Педагошки погледи Јована Миодраговића*, Врњачка Бања: Културни центар Врњачка Бања.
- Обрадовић 1911: Д. Обрадовић, *Совјети здравог разума*, Дела Доситеја Обрадовића. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Пелагић 1953а: В. Пелагић, *Руковођа за српско-босанске, херцеговачке, старосрбијанске и македонске учитеље, Изабрани списи*, Сарајево: Свјетлост.
- Пелагић 1953б: В. Пелагић, *Покушаји за народно и лично унапређење, Изабрани списи*, Сарајево: Свјетлост.
- Пелагић 1953в: В. Пелагић, *Изабрани списи II*, Сарајево: Свјетлост.
- Поткоњак 2003: Н. Поткоњак, *Ни „век детета“ ни век педагогије. Има наде...XXI век*. Бања Лука: Савез педагошких друштава Војводине, Нови Сад. Педагошко друштво Републике Српске.
- Рајчевић 2013: П. Рајчевић, „Просветитељска мисија свете браће Ћирила и Методија“. Призрен – Лепосавић: *Зборник радова Учитељског факултета 7*, Призрен – Лепосавић, 13–27.
- Ценић, Петровић 2012: S. Cenić i J. Petrović, *Vaspitanje kroz istorijske epohe. Epoha modernog doba*, Vranje: Univerzitet u Nišu. Učiteljski fakultet u Vranju.

Mile Ilić
Tatjana Mihajlović

CONTRIBUTION TO SERBIAN LUMINARY EMERGING CONCEPTS OF MODERN EDUCATION

Summary

Critical analysis of the source texts indicates that the Serbs constituted a special conception of Enlightenment education. Education Serbian enlightenment and educators understand in a broader context - the context of the education of the people, and society is the basis (the starting point), to determine the objectives, tasks, content, factors and methods of education .

Enlightenment ideas from further and closer to the historical past, have had an impact on educational reforms, movements and directions of the new school. His starting points are found in the social-democratic ideology, enlightenment movement, experimental pedagogy or pedagogy of pestaloci: free and compulsory education, general education, with prominent real amenities, secularization of schools, the role of reason in intellectual education, the development of rational component of moral education, the development of a person's individuality. These primarily humanistic and Enlightenment ideas, basically have a child, person or company. As such, influenced the Enlightenment conception of education Dositej Obradović, Vaso Pelagić, Svetozar Markovic.

In addition to the Serbian Enlightenment and educators, influenced the formation of modern concepts of education, significant contributions have when it comes to school concepts, concepts of teaching, her improvement. Serbian enlightenment and teachers were the forerunner of the idea of descolarization school and Pedagogisation public opinion and other factors, education, lifelong learning and learning society, open schools and alternative forms of education, harmonization of tasks, contents and methods of teaching according to the requirements of human life and of our society in the world is constantly changing.